

GÂYETÜ'n-NİHÂYE

(غاية النهاية)

İbnü'l-Cezerî'nin

(ö. 833/1429),

**kurrâ ve hâfızların hayatını
ve kıraatlerinin hangi yollardan
geldiğini anlatan eseri.**

Müellif eserin kısa önsözünde, bu kitabını *Nihâyetü'd-dirâyât fî esmâ'i ricâlil-kurrâ't* adlı diğer bir eserinden kısaltarak yazdığını, esere Ebû Amr ed-Dânî ile Zehebî'nin kitaplarında bulunan kurrâyı aldığını ve bir o kadar da ilâve de bulunduğunu kaydetmektedir. Müellifin adlarını vermediği iki kaynak, Dâni'nin *Tabakâtü'l-kurrâ' ve'l-mukri'in* i ile Zehebî'nin *Ma'rifetü'l-kurrâ'il-kibâr* isimli eserleridir.

3955 kurrâ ve hâfızın tanıldığı *Gâyettü'n-nihâye*'de şahıslar, esas isimleri alfabetik sıraya konulup sıra numarası verilerek dizilmiştir. Ayrıca her harfin sonunda tanıtılan kişilerin meşhur olan künye, nisbe ve lakapları kaydedilerek yanlarına isimleri yazılmış ve böylece eserdeki esas yerlerine atıfta bulunulmuştur. Bazı kişiler hakkında sadece bu kısımda asıl sıra numarası devam ettirilerek kısa bilgiler verilmiştir.

Eserde yer alan şahısların genelde ismi, nisbesi, künyesi ve lakabı, hayatı ve şahsiyeti, kıraatini kimlerden aldığı, hocaları, talebeleri, varsa eserleri zikredilmekte; bazan da o kişiyle ilgili kıssalara, hakkındaki söylenenlere ve onun öğütlerine yer verilmektedir. Ayrıca bu kişilerin meşhur kıraat kitaplarında adları geçiyorsa buna da işaret edilmektedir. Bunlardan müellifin kendi eseri olan *en-Neşr* " ن ", Dâni'nin *et-Teyşîr* " ت ", aynı müellifin *Câmi'u'l-beyân* " ج ", Hüzeli'nin *el-Kâmil* " ك ", Sibtu'l-Hayât'ın *el-Mebhec* " م ", İbn Sivâr el-Bağdâdî'nin *el-Müstenîr* " س ", Muhammed b. Hüseyin el-Vâsîti'nin *el-Kifâyetü'l-kübrâ* " ف ", Ebü'l-Alâ el-Hemedâni'nin *Gâyettü'l-ihtisâr* " غ " rumuzuyla gösterilmiş; kurrâ isimleri bu eserlerin bazılarında ortaklaşa geçiyorsa o eserlerin rumuzları, tamamında geçiyorsa " ع " işareti konulmuştur. Müellif bazan kaynaklarda gördüğü hatalara da işaret etmiştir.

Kendi alanının en önemli kitaplarından biri sayılan eser, Gotthelf Bergsträsser tarafından Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde kayıtlı nüsha (nr. 234) esas alınarak Dârü'l-kütübü'l-Mısrıyye'deki iki nüsha ile (Tarih, nr. 1616, 1647) karşıla-

ştırılmak suretiyle geniş bir indeksle birlikte yayımlanmıştır (I-II, Kahire 1351-1353/1932-1935). Bergsträsser'in ölümü üzerine eserin son altı formasını Otto Pretzl neşre hazırlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Cezerî, *Gâyettü'n-nihâye*, I, 3; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1105; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 277; Zirikli, *el-A'lam*, VII, 274-275; Abdülvehâb İbrâhim Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-bahşî'l-ilmî*, Mekke 1983, s. 206; Ali Şevvâh İshak, *Mucemü muşannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Riyad 1404/1984, IV, 104; *Ma'a'l-mektebe*, s. 133; F. Krenkow, "Lexicon of Qur'an-Readers", *JC*, XI (1937), s. 283; Moh. Ben Cheneb, "İbnülezerî", *IA*, V/2, s. 851.

ABDURRAHMAN ÇETİN

GAYLÂN ed-DİMAŞKİ

(غيلان دمشقي)

Ebû Mervân Gaylân b. Müslim ed-Dimaşkî en-Nabaî el-Kıbtî (ö. 120/738 civarı)

**İrade hürriyeti konusundaki fikirleriyle
ilk Kaderiyye fırkasının
doğuşunu hazırlayan
tâbiin dönemi âlimlerinden.**

Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Kelb kabilesine mensup olan babası Müslim (Mervân veya Yunus) Hz. Osman'ın âzatlî kölelerindendi. Muhtemelen Medine'de doğdu ve uzun müddet orada yaşadı. Hz. Ali'nin torunu olan ve kaynaklarda "ircâ hakkında ilk konuşan Medinelî âlim" olarak tanıtılan Hasan b. Muhammed b. Hanefiyye'nin derslerine devam etti. Daha sonra baba yurdu olan Dimaşk'a gitti ve burada Emevî idaresinde bir süre kâtip olarak görev yaptı. Brockelmann, Gaylân'ın bu sıralarda Arap risâle (resmî yazışma, mektup) üslûbunun kurucusu olduğu bilinen Abdülhamîd el-Kâtib ile (ö. 132/750) münasebetinden söz etmektedir (*GAL Suppl.*, I, 152). Bir süre Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân tarafından oğlu Saîd'in mürebbiliğine tayin edilen Gaylân, Emevî hânedanının Mervânî koluna mensup altı halifenin hilâfet döneminde yaşadı. Onun, Ömer b. Abdülâzîz ile hilâfetinin (717-720) ilk döneminde yakın ilişki içinde bulunduğu, fakat çok geçmeden düşüncelerinden dolayı aralarının bozulduğu, bu halifeye insanın ihtiyarî fiilleri ve irade hürriyeti konusuna ağırlık veren, ancak daha çok Emevîler'e karşı siyasî muhalefet mesajları taşıyan bazı mektuplar yazdığı kaydedilir (Watt, s. 104). Halife Hişâm b. Abdülmelik ile de (724-743) yakın dostluk kuran Gaylân'ın kaderî inkâr düşüncesine ağırlık vermesi, halka

bu fikrini aşılayıp onları yönetime karşı kıskırtması, Emevîler'in hilâfet görüşünü reddetmesi ve maliye politikasına karşı çıkması gibi iddialar onun ölüm sebebinin teşkil etmiştir. Nitekim Hişâm b. Abdülmelik döneminde İmam Evzâil ile yaptığı bir münazara sonunda (İbn Abdürabbih, II, 379-380) hakkında idam fetvası verilen Gaylân'ın, arkadaşı Sâlih ed-Dimaşkî ile birlikte Dimaşk'ı terketmek zorunda kaldığından söz edilir. Ancak Gaylân ve arkadaşı Sâlih'in Hişâm'ın saltanatının son yıllarında yakalandıkları ve Dimaşk'a getirilerek burada idam edildikleri nakledilir. Tarihi kesin olarak bilinmeyen bu olaya İbn Şihâb ez-Zührî'nin de (ö. 124/742) şahit olduğu şeklindeki rivayet doğru kabul edilmemiştir (Watt, s. 105).

Mezhepler tarihi müelliflerinin bir ekole nisbet etmekte güçlük çektikleri Gaylân bazı kaynaklarda Kaderiyye'ye, bazılarında Mürcie'ye, bir kısmında Kaderî Mürcie'ye, bir kısmında ise Mu'tezile'ye mensup bir âlim olarak gösterilir. Mürcie'den sayılmasına, onun imanı "kalbin tasdikî ve dilin ikrarı" şeklinde tanımlaması ve mürtekb-i kebirinin kâfir olmadığı şeklindeki görüşleri sebebiyet vermiş olmalıdır. Gaylân'ın görüşleri, Kaderiyye ve Mu'tezile'nin benimsediği prensipleri daha önce ortaya koyması bakımından önem taşır. Çünkü Mu'tezile'nin "usûl-i hamse" diye anılan düşüncelerine temel teşkil eden ilkeler öncelikle Kaderiyye tarafından açıklığa kavuşturulmuştur. Onun, ilâhî sıfatların zâtın aynı olduğunu ve Kur'an'ın yaratılmışlığını (*halku'l-Kur'an**) benimseyen görüşleri Mu'tezile'nin tevhid, irade hürriyeti konusundaki fikirleri de adl prensibinin temelini teşkil etmiştir. Bu sebeple Gaylân, ilk Kaderiyye'nin Ma'bed el-Cühenî'den sonra ikinci önemli ismi olarak anılmaktadır. Gaylân'a göre kader, ister hayır ister şer olsun, kulun bizzat hür olarak icra ettiği fiillerden oluşur. Gelecekteki anlayışın aksine kaderî kula nisbet ederek insanda tam anlamıyla fiil seçme ve yapma gücünün bulunduğu savunan bu hürriyetçi anlayış, daha sonra Gaylâniyye (Şam Kaderiyyesi) adıyla sürdürülerek Mu'tezile'ye kadar ulaşmış ve bu ekol tarafından bir sistem haline getirilmiştir. İmâmet konusunda liyakat ve vasıf ilkelerine ağırlık vererek âdeta Emevîler'e karşı bir siyasî muhalefet sergileyen Gaylân Kitap ve Sünnet'i iyi bilmesi, ümmetin üzerinde ittifak etmesi şartıyla Kureyş'e mensup olmayan birinin de bu görevi getirilebileceğini

belirtmiş ve bu şekilde hilâfette nesebin şart olmadığını ileri süren Hâriciler'le aynı görüşü paylaşmıştır.

İbnü'n-Nedîm, Gaylân'ın 2000 varaklı aşan bir risâleler koleksiyonu bıraktığını kaydeder (*el-Fihrist*, s. 131). Louis Masignon, "Gaylânîyyât" olarak adlandırılan bu koleksiyonun Hasan-ı Basrî'ye atfedilen risâlelerle karışmış olabileceğini düşünmektedir (Watt, s. 104). Öte yandan çeşitli eserlerde Gaylân ed-Dimaşkî'nin bazı mektuplarıyla (İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, IV, 287) İmam Evzâî, Dâvûd b. Ebû Hind ve Rebîa b. Ebû Abdurrahman gibi âlimlerle yaptığı münazaralardan bazı örnekler günümüze kadar gelmiştir (İbn Abdürabbih, II, 379; Ebû Nuaym, III, 92-93, 259-260).

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, II, 75; VI, 160; a.mlf., *el-Beyân ve'l-tebyîn*, I, 295; II, 164; III, 29, 281; İbn Kuteybe, *Uyânü'l-aḥbâr*, II, 345-346; a.mlf., *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 484, 625; Nevbahtî, *Fırâku's-Sî'a*, s. 6-7, 9; Es'arî, *el-Lüma'* (nşr. R. J. McCarthy), Beyrut 1952-53, s. 53; a.mlf., *Maḳâlât* (Ritter), s. 136, 137, 150, 229, 513; Kâ'bî, *Bâbü zikri'l-Mu'tezile min Maḳâlât'l-İslâmiyyîn* (Kâdî Abdülcebbâr, *Fazlü'l-İ'tizâl ve ḫabâkâtü'l-Mu'tezile* içinde, nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1393/1974, s. 76, 84, 103; Kâdî Abdülcebbâr, *Fazlü'l-İ'tizâl ve ḫabâkâtü'l-Mu'tezile* (nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1393/1974, s. 162, 229-233, 253, 334, 339, 340; İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, Kahire 1389/1969, II, 379-380; Ceḫşiyârî, *el-Vüzerâ' ve'l-küttâb*, s. 141; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 131; Bağdâdî, *el-Farḳ* (Abdülhamîd), s. 19, 205-206; a.mlf., a.e.: *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1991, s. 18, 151; Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 92-93, 259-260; Neseфі, *Tebşiratü'l-edille* (Salamé), II, 543, 767, 776; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 47, 227; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Şihâbî), IV, 287; a.mlf., *Tebyînü kezîb'l-müfterî*, nâşirin mukaddimesi, s. 11; İbn Nübâte, *Serḫu'l-uyûn* (Safedî, *el-Gaysü'l-müseccem* içinde), Kahire 1305, II, 51-55; İbnü'l-Murtazâ, *el-Münye ve'l-emel* (nşr. M. Cevâd Meşkûr), Beyrut 1399/1979, s. 114; a.mlf., *el-Muḫtaşar li'l-Milel ve'n-nihal* (a.e. içinde, nşr. M. Cevâd Meşkûr), s. 24, 27, 35; a.mlf., *ḫabâkâtü'l-Mu'tezile*, s. 17, 23, 25-27, 121; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, IV, 424; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 152; Sezgin, *GAS*, I, 595; Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm*, Kahire 1977, I, 230, 321-327; Hüseyin Atvân, *Streḫü'l-Velîd b. Yezîd*, Kahire 1980, s. 316, 318; a.mlf., *el-Fırâku'l-İslâmiyye ft bilâdî's-Şâm*, Amman 1986, s. 34-40; W. M. Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 104-107; M. Ali Ebû Reyân, *Târîhu'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm*, İskenderiye 1986, s. 262; Ali Mustafa el-Gurâbî, "Evâ'ilü'l-mütekellimîn mine'l-müslimîn: Gaylân ed-Dimaşkî", *ME*, XVIII (1336), s. 699-702, 799-803; J. van Ess, "Les qadarites et la Gaillâniya de Yazid III", *St.I*, XXXI (1970), s. 269-286; a.mlf., "Qadariyya", *EI²* (İng.), IV, 370; Ch. Pellat, "Ghaylân b. Muslim", a.e., II, 1026.

CIHAT TUNÇ

GAYLÂN b. SELEME

(غيلان بن سلمة)

Gaylân b. Seleme
b. Muattib es-Sekaff
(ö. 23/644)

Şair sahâbî.

Dedesinin adı bazı kaynaklarda Şürahbîl veya Mugis olarak kaydedilmektedir. Sakif kabilesinin reislerinden olan Gaylân şiirleri, bilgi kişiliği ve hikmetli sözleriyle, ayrıca kabilesi içinde işlerini günlük programlar dahilinde yürütmesiyle tanınmıştır. Haftanın bir gününde kendisine getirilen davalara baktığı, bir gün şiirle meşgul olduğu, diğer bir gün de develeriyle ilgilendiği söylenmektedir. Sakif kabilesi, Cähiliye döneminde Benî Âmir b. Sa'saa kabilesiyle Tâif'te aralarında çıkan savaşı kumandanları Gaylân sayesinde kazanmıştır. Aynı dönemde, İran'ın idaresi altında bulunan Irak'a yapılan bir ticaret seferinde, aralarında Ebû Süfyân'ın da bulunduğu tüccar kafilesinin Kısra huzurundaki sözcülüğünü Gaylân yapmıştır. Bu görüşmede hikmetli konuşması ve diplomatik tavırlarıyla kralı etkilemesi sayesinde izinsiz ticaret yapmak gibi bir suç işlemelerine rağmen cezalandırılmamışlardır. Hatta Gaylân'ın ricası üzerine kral tarafından gönderilen bir mimar Tâif'te ilk defa bir kale yapmıştır (İbn Hacer, III, 190).

Gaylân b. Seleme Tâif'in fethinden (9/630) sonra İslâmiyet'i kabul etti. Müslüman olduğu sırada evli bulunduğu on kadından altısını Hz. Peygamber'in emri üzerine boşadı (*el-Muvaḫḫa*°, "Ḥalâk", 77; Tirmizî, "Nikâh", 33). Âmir ve Ammâr adlı oğulları kendisinden önce, diğer oğlu Nâfi' ile kızı Bâdiye ise onunla birlikte müslüman olmuşlardır.

Gaylân'ın az sayıdaki şiirlerinin Ebû Said es-Sükkerî tarafından *Câmi'u ş'ri Gaylân* adıyla bir divanda toplandığı rivayet edilir. Ebû'l-Ferec el-İsfahânî bu divandan elli beyit nakletmiş (*el-Eğânî*, XIII, 202-208), diğer bazı şiirleri de çeşitli eserler vasıtasıyla günümüze ulaşmıştır.

Müfessir sahâbî İbn Abbas, "Elbiseni temiz tut" (el-Müddessir 74/4) meâlindeki âyette sözü edilen elbise temizliğini Gaylân'ın, "Hamd olsun, ben ne fâcir elbisesi giydim ne de bir leke ile mas-kelenirim" şiirini şâhid göstererek "mâ-

nevî tahâret ve güzel ahlâk" şeklinde yorumlamıştır. Bazı kaynaklar, "Bu Kur'an iki şehirden bir büyük adama indirilmedi değil miydi?" meâlindeki âyette (ez-Zuhruf 43/31) işaret edilen ve Mekkeli müşrikler tarafından kendisine peygamberlik verilmesi beklenen kişinin Gaylân b. Seleme olduğunu kaydeder (Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, XIII, 200).

Gaylân b. Seleme İslâmiyet'i kabul ettikten sonra Medine'ye hicret etmeyip Tâif'te kalmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

el-Muvaḫḫa°, "Ḥalâk", 77; *Müsned* (nşr. Ahmed M. Şâkir), Kahire 1377/1958, nâşirin mukaddimesi, VI, 277-279; tirmizî, "Nikâh", 33; İbnü'l-Kelbî Cemhere (Nâci), s. 388; İbn Hişâm, *es-Sire* (Zekkâf), II, 895, 896, 917; İbn Sa'd, *et-Ḥabâkât*, V, 505-506; Cumahî, *Fuḫûlû's-şu'arâ*°, I, 259, 269-270; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), III, 81-82; VI, 107; İbn Hibbân, *es-Şiḫâḫ*, III, 328; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XIII, 199, 200-208; İbn Abdülber, *el-İst'âb*, III, 189-192; İbn Beşkûvâl, *Gavâmizü'l-esmâ'î'l-müb-heme* (nşr. İzzeddin Ali es-Seyyid — M. Kemâleddin İzzeddin), Beyrut 1407/1987, I, 192-194; İbnü'l-Esir, *İsdü'l-gâbe* (Bennâ), IV, 343-344; İbn Manzûr, *Muḫtaşaru Târîh-i Dimaşk*, XX, 222-226; İbn Hacer, *el-İşâbe*, III, 189-192; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Bulâğu'l-ereb*, I, 319-321; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye* (Özel), II, 134, 224; Affî Abdurrahman, *Mu'ce-mir's-Suara'î'l-Cähiliyyîn ve'l-Muḫadramîn*, Beyrut 1403/1983, s. 267; A. Fischer — E. Bräunlich, *Schauâhid Indices*, Leipzig 1934, s. 333; Sezgin, *GAS*, II, 302; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), V, 124.

MEHMET ALİ SÖNMEZ

GAYLÂN b. UKBE

(bk. ZÜRRUMME).

el-GAYLÂNİYYÂT

(الغيلانيات)

İbn Gaylân'ın

(ö. 440/1049),

hocası Ebû Bekir eş-Şâfi'den rivayet ettiği hadislerden meydana gelen eseri (bk. İBN GAYLÂN).

GAYLÂNİYYE

(الغيلانية)

İlk Kaderiyye âlimlerinden

Gaylân ed-Dimaşkî'nin

(ö. 120/738 civarı)

görüşlerini benimseyenlere verilen ad

(bk. GAYLÂN ed-DIMAŞKÎ).